

Juridinė Žemaitijos teismų kultūra XVII a. pradžioje. Problemos formulavimas. Rankraštnių teismo knygų apžvalga (1600–1630)

DARIUS VILIMAS

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius

El. paštas dariusvilimas@hotmail.com

LDK pavietų teismų knygos menkai iširtos. Fragmentiški ir atskirų LDK regionų juridinės kultūros tyrimai. Straipsnio tikslas – aptarti Žemaitijos pilies ir žemės teismo knygas ir jų turinį XVII a. pradžioje kaip pagrindinę šaltinių bazę juridinės kultūros tyrimams.

Raktažodžiai: LDK pavietų teismų juridinė kultūra, Žemaitijos pilies ir žemės teismų knygų tematinė sandara, Trečiasis Lietuvos Statutas, LDK bajorija, Žemaitijos istorija

---

EPOCHOS KONTEKSTAS IR ISTORIOGRAFIJA

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismų sistema susiformavo XVI a. 7-ajame dešimtmetyje ir buvo juridiškai įtvirtinta Antrojo Lietuvos Statuto (1566). Pagal Lenkijos pavyzdį valstybėje įsteigta trinarė (pilies, žemės, pakamario) teismų sistema. Visa valstybė gana tolygiai suskirstyta į vaivadijas ir pavietus, kur teismai ir dirbo. Trečiasis Lietuvos Statutas tik papildė prieš du dešimtmečius suformuotą teismo sistemos modelį, kuris be didesnių pakeitimų egzistavo beveik 200 m., iki didžiųjų XVIII a. pabaigos reformų pradžios. Didelio ploto Žemaitijoje (per 23 000 km²) [77, 18–19] visos seniūnijos teritorijai buvo paskirtas vienas teismas, kuris dirbo jos centru nuo 1574 m. tapusiuose Raseiniuose. Pilies teismas turėjo dirbti bent po dvi savaites kiekvieno mėnesio pradžioje, žemės teismas per metus dirbo tris sesijas (žiemą, vasarą ir rudenį), jų ilgis priklausė nuo bylų kiekio. Žemaitijoje, pasižymėjusioje bajorijos gausa, prie pailgintų sesijų (iki visų bylų apsvartymo) pereita dar XVI a. 9-ajame dešimtmetyje. Pakamario teismas dirbo ribų ginčų vietose ir jo darbas priklausė nuo pakamario valios (šie teismai čia nebus aptariami, nes jų knygų neišliko).

Kaip atrodė to meto Žemaitija? Seniūnija buvo įsiterpusi tarp dviejų liuteroniškų Abiejų Tautų Respublikos (ATR) vasalų – Prūsijos ir Kuršo kunigaikštysčių. Pasibaigus karams su kryžiuočiais ir prasidėjus taikai XV a. pirmojoje pusėje, krašte tebevyko vidinė

kolonizacija. Sparčiai kertamos seniūnijos paribių girios, ypač Užnemunėje, kurios dalis priklausė Žemaitijai, bet gyventojų tankumas vis dar buvo nedidelis. Tačiau ramybės laikotarpis, prasidėjęs prieš beveik du amžius, ėjo į pabaigą. XVII a. pradžioje prasideda ilgamečiai karai su Švedija, kuriai nuoskaudą jautė iš ten kilęs Vazų dinastijos ATR valdovas Žygimantas, pašalintas iš sosto savo dėdės Karolio. Nuo šio amžiaus pradžios visoje LDK ir Žemaitijoje kartas nuo karto plykstelė maro protrūkiai, dėl nederliaus jos gyventojus kankina badas [89, 222–223]. Amžiaus pradžioje tiesioginės karinės grėsmės žemaičiai dar nejaučia, nes mūšiai vyksta toliau – Livonijoje ar Kurše. Tačiau praradus Rygą (1621), švedų antpuoliai padažnėja visame šiauriniame LDK pakraštyje, taigi ir Žemaitijoje (ypač kenčia Biržai). Seniūnijoje jaučiamas ir kontrreformacijos dvelksmas, atneštas jėzuitų ir Vilniaus universiteto. Žemaičių atvertimui į katalikybę pagrindą paklojo energingas vietos vyskupas kunigaikštis Merkelis Giedraitis. Dienotvarkėje ne tik pirmųjų lietuviškų knygų leidyba (M. Daukša), bet ir Kražių kolegijos steigimas, ir Šiluvos stebuklas... Apylinkėse žvalgosi ne tik jėzuitai, bet ir kitų katalikiškų ordinų vienuoliai, o vietos didžiūnai, dar neseniai rėmę protestantus, dabar dažniau funduoja katalikų bažnyčias ir vienuolynus.

Didelių miestų Žemaitijoje nėra, tačiau yra keliolika miestelių, istoriniuose šaltiniuose išdidžiai besivadinančių „miestais“. XVII a. Raseiniuose kaip seniūnijos centre ir koncentruojasi didžioji viešojo žemaičių bajorijos gyvenimo dalis. Čia dirba teismai, renkasi seimeliai. Nors nuodugnių specialių tyrimų dar nėra, galime teigti, kad didžioji gyventojų dalis telkiasi vadinamojoje mažojoje Žemaitijoje [80, 37] bei pietrytiniame seniūnijos kampe tarp Jurbarko, Vilkijos ir Kėdainių. Tą netiesiogiai patvirtina ir tų vietovių bajorų, besikreipiančių į teismus, gausa.

Problemos formulavimas. Valdžios ir individo santykio įvertinimas per luominių institucijų tyrimo prizmę suteikia galimybę tiesiogiai pažvelgti į to meto kasdienybę, mažąją, arba mikroistoriją. Čia mums didelių galimybių suteikia pavietų teismų knygų analizė. LDK juridinę kultūrą smarkiai paveikė II LS priimtas trinaris teismų modelis, turėjęs ne tik daug panašumo su lenkišku teismų modeliu, bet nemažai ir savitų, tik lietuviškai politinei erdvei būdingų bruožų. Lietuvos valstybės teismų (po 1566 m.) organizacijos problema nuo XIX a. pabaigos iki XXI a. pradžios sulaukė keliolikos didesnių ar mažesnių studijų – monografijų, didesnės ar mažesnės apimties straipsnių, tačiau atskirų LDK regionų teisminės (juridinės) kultūros studijos nepakankamai išplėtotos. Yra keli straipsniai apie Kauno, Uptės pavietų bajoriją ir jų juridinės kultūros pradmenis [85, 86].

Žemaitijos istorija nedaug nagrinėta. Turime keletą studijų, skirtų šio regiono demografinėi [75, 77], luominei [80] ar genealoginei [76] istorijai; yra keletas sintezių [88] ir specializuotų tyrimų [79]. Žemaičių seniūnijos bajorijos genealogines sąsajas tiria R. Trimonienė [81] ir J. Drungilas [78], tačiau pati juridinė kultūra teismuose, kaip bajoriškoje institucijoje, dar nesulaukė tinkamo dėmesio. Todėl būtų įdomu paanalizuoti vieno LDK regiono (šiuo atveju – Žemaitijos) juridinės kultūros plėtrą teismuose. Tai leistų patvirtinti arba paneigti istoriografinius stereotipus apie LDK visuomenės raidą XVII a. pradžioje.

Tyrimo objektas – Žemaitijos žemės ir pilies teismų teisinės kultūros lygmuo. Žemaitija pasirinkta todėl, nes joje XVII a. pradžioje išliko daugiausia teismo knygų, leidžiančių daryti tiesiogines išvadas apie vieną ar kitą juridinės kultūros aspektą. Nors pati šaltinių bazė – pilies ir žemės teismų knygos – yra ganėtinai plati (nors ne vienintelė), jos dar nesulaukė atidesnio tyrėjų dėmesio. Ir tai gana paradoksalu, nes rankraštnių knygų

yra daug. Galbūt mokslininkus baugina apverktina jų būklė (kai kurios jų baigia nunykti ir tik dabar pradėdamos skenuoti ir dėti į internetą)? Tyrimo chronologinės ribos apima pirmuosius tris XVII a. dešimtmečius, maždaug 1600–1630 m., žinoma, ši riba preliminari. Manytume, kad užtektų susikoncentruoti į šį periodą, užimantį didesnę (antrą) Žygimanto Vazos valdymo pusę, iš esmės nulėmusią daugelį tolesnių XVII a. ATR įvykių.

Tyrimo reikšmė ir naujumas. Darbe bandoma iš naujo pažvelgti į bajoriją kaip teismų dalyvę. Kol kas tokie ir panašūs tyrimai nėra gausūs ir buvo arba atlikti senokai, arba akcentuota žema juridinė kultūra. Gal toks požiūris tendencingas ir neišsamus? Kadangi žadama nagrinėti juridinę teismo kultūrą, pagrindiniu tyrimo objektu bus rankraštinės Žemaitijos žemės ir pilies teismų knygos (pakamario knygos netirtinos kaip neišlikusios). Dalis žemės teismo knygų čia priklauso aktų (A serija) serijai ir atstovauja notarinei teismo darbo daliai, todėl tyrime daugiausia dėmesio skirsime žemės teismo bylų (B serija) procesų knygų pogrupiui, taip pat tos serijos einamųjų reikalų knygoms, atskleidžiančioms teismo proceso organizavimo detales. Nereikėtų užmiršti ir aktų serijos knygų, kurių pavadinimas ne visada tikslus – štai sudėtinės 1601 ir 1637 m. Žemaitijos žemės teismo aktų knygos pirmojoje dalyje įrašytos 99 teismo bylos [8]. Keletas bylų knygų, patikrinus jų turinį, pasirodė esančios aktų (notarinės) knygos (f. 7, Nr. 417 ir 439). O 1616 m. Žemaitijos žemės teismo „aktų“ knyga iš tikro yra mišri – 2/3 jos sudaro notariniai įrašai, o likusį trečdalį – vaznių kvitai ir bajorų skundai (f. 7, Nr. 342).

Tyrimo metodai. Tyrime bus naudojami ne tik istoriniai lyginamieji metodai, bus akcentuojama ir teisinė archeologija, t. y. bus nagrinėjama žemaitiškos bajorijos teisinės savimonės raida ir pateikiamas jos horizontalusis pjūvis. Svarbiausias tyrimo tikslas – nustatyti faktinį bajoriškos teisinės kultūros lygmenį, todėl daugiau dėmesio bus skiriama ne bajoriškai kasdienybei, o teisei savivokai, t. y. kaip laikomasi III LS, ATR seimų nutarimų ir pan. Neabejotina, kad siekiant atskleisti šio kultūrinio fenomeno bruožus, teks naudotis ir kitais, tarpdisciplininiais, tyrimo metodais.

Tyrime bus naudojami rankraštinės istorinės medžiagos rūšiavimo metodai, jau taikyti visos LDK [82] ir Žemaitijos [83, 84] kiek ankstesnei epochai – iki XVI a. pabaigos. Trumpai aptarsime jų esmę. Kadangi jau XVI a. pabaigoje Žemaitijos žemės teismo knygoje išryškėjo įrašų „specializacija“, pradėtos pildyti net trijų rūšių žemės teismo knygos. Čia gana griežtai išsiskiria aktų ir teismo bylų knygų serijos, pastaroji dar dalijama į einamųjų reikalų ir procesų pogrupius. Žemaitijoje žemės teismo darbo apimtis išsiplečia taip smarkiai, kad jo knygos skirstomos pagal teismo darbo pobūdį – į vienas įrašomi daugiausia notariniai įrašai, į kitas – tik skundai ar teismo vykdytojų (vaznių) pranešimai, dar į kitas – paties teismo procesų aprašymai. XVI a. pabaigoje Raseiniuose rezidavęs žemės teismas ne tik skleidė teisminę kultūrą ar dirbo kaip notarinė įstaiga, bet ir ženkliai prisidėjo prie juridinės kultūros plėtros visoje Žemaitijoje. Žemės teismo sesijos tęsėsi iki dviejų mėnesių (kol buvo nagrinėtinų bylų), pilies teismas dirbo kas mėnesį bent po dvi savaites, per juos į knygas kasdien buvo įrašoma nuo kelių iki keliolikos įvairaus pobūdžio įrašų, ir tai liudija apie smarkiai išplėtotą jo raštinės aparatą. Teismai dirbo specializuotai, raštininkų vadovaujami jo rašovai pildė skirtingas pilies ir žemės teismų aktų, einamųjų reikalų ir procesų knygas. Jei ankstesniuose tyrimuose tokia metodologinė prieiga buvo reikalinga bendram rankraštinių žemės teismo knygų surūšiavimui tiriant bajorijos veiklą tame teisme, šįkart teismo bylų ir einamųjų reikalų knygos bus pagrindiniu tyrimo objektu nagrinėjant juridinę teismų kultūrą, t. y. praktinį galiojančios teisės (Lietuvos

Statutų ir kitų teisės normų) taikymą teismų darbe. Tai jau ne tik istorinis, bet ir teisinis tyrimas.

***

Pagrindiniai tyrimo šaltiniai. Pagrindinė tyrimo šaltinių bazė yra Žemaitijos žemės ir pilies teismų knygos (apie 1600–1630 m.), saugomos VU bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde Nr. 7; papildomi temos šaltinių resursai – Lietuvos mokslinės bibliotekos (LMAB, LNMMB) ir Istorijos archyvas (LVIA), Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas, Lenkijos archyvai (AGAD Radvilų fondas ir kiti archyvai Krokuvoje, Liubline), Rusijos ir Ukrainos mokslinės bibliotekos ir archyvai. Svarbiausios iš jų yra Žemaitijos teismo knygos. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde Nr. 7 saugomos 72 Žemaitijos žemės teismo knygos iš A (aktų) ir B (bylų) serijų ir dvi Žemaitijos pilies teismo knygos, kurios pasižymi tematine įvairove ir reprezentuoja daugelį tyrimo nagrinėtinų klausimų (iš viso 74 knygos).

Žemės teismas. Jau minėta, kad teismo knygos skirstomos į aktų ir bylų pogrupius. Juridinės kultūros tyrimams aktų knygos nėra svarbiausios, tačiau jas būtina paminėti. Jų aptariamuoju laikotarpiu išliko 25 (1 lentelė), pradiniam tyrimo etape pavyko peržvelgti 4. Žemaitijos aktų knygos gana didelės – dažnai jose yra daugiau nei 500 lapų ir po 200–300 įrašų. Vadinamųjų einamųjų reikalų (iš B serijos) jose beveik nepasitaiko.

1 lentelė. Žemaičių žemės teismo aktai, 1600–1630 m.

VUB RS, f. 7 (A serija), Nr.	Knygos pavadinimas	Lapų sk.	N. Gorbačevskio katalogo Nr.	Knygos metai	Įrašų sk.	Pastabos
326	Žemaičių ŽTA	440	29, 41/14615	1600	219	Aprašyta [90, 201–230]
328	Žemaičių ŽTA	734	30, 42/14616	1600	350	Aprašyta [90, 229–276]
329	Žemaičių ŽTA	383	30a, 43/14617	1601	195	
330	Žemaičių ŽTA	621	31, 44/14618	1601	304	
331	Žemaičių ŽTA	450	32, 45/14619	1601	?	Byra, neišduodama
332	Žemaičių ŽTA	371	33, 46/14620	1601, 1637	178	1601 m. – 99 bylos
333	Žemaičių ŽTA	755	34, 47/14621	1602	351	Yra internete
334	Žemaičių ŽTA	574	35, 48/14622	1602	284	Yra internete
335	Žemaičių ŽTA	708	36, 52/14626	1605	346	
336	Žemaičių ŽTA	580	37, 53/14627	1605	301	
337	Žemaičių ŽTA	631	38, 54/14628	1606	331	
338	Žemaičių ŽTA	296	39, 55/14629	1606	156	
339	Žemaičių ŽTA	384	40, 58/14632	1608	236	
340	Žemaičių ŽTA	255	41, 59/14633	1609	157	

1 lentelė (tęsinys)

VUB RS, f. 7 (A serija), Nr.	Knygos pavadinimas	Lapų sk.	N. Gorbačevskio katalogo Nr.	Knygos metai	Įrašų sk.	Pastabos
341	Žemaičių ŽTA	897	42, 60/14634	1611	532	
342	Žemaičių ŽTA	763	43, 61/14635	1616	524	„Mišri“ knyga
343	Žemaičių ŽTA	829	44, 62/14636	1617	630	
344	Žemaičių ŽTA	588	45, 63/14637	1618	359	
345	Žemaičių ŽTA	462	46, 65/14639	1619	292	
346	Žemaičių ŽTA	945	47, 66/14640	1619	482	
347	Žemaičių ŽTA	666	48, 69/14643	1624	346	
348	Žemaičių ŽTA	930	49, 70/14644	1625	435	
349	Žemaičių ŽTA	579	50, 71/14645	1629	297	
350	Žemaičių ŽTA	776	51, 72/14646	1629	393	
351	Žemaičių ŽTA	842	52, 73/14647	1626–1638	444	1626 m. tik 7 dok.

Žemaitijos žemės teismo bylų serijoje (B serija) tyrimo laikotarpį atspindi 47 (peržvelgtos 45) rankraštinės teismo knygos (2 lentelė). Jos labai skirtingo dydžio, nuo kelių iki kelių šimtų lapų, nors ir mažesnės už aktų knygas. Jų turinys skirtingas ir priklauso nuo įrašų, kurių skaičius svyruoja nuo kelių ar keliolikos iki 1 055. Vaznių kvitai, bajorų skundai ar jų „pilnavojimas“ (atvykimas į teismą dėl reikalingo dokumento peraktavimo iš kito bajoro) sudaro smulkių įrašų (vadinamąsias einamųjų reikalų) knygas, o teismo bylų (procesų) knygoje randame stambesnės apimties dokumentus. Galima palyginti dvi mažas (po 23 lapus) žemės teismo bylų knygas, f. 7 apraše esančias greta. 1614 m. einamųjų reikalų knygoje (Nr. 428) yra 62 trumpi įrašai, daugiausia vaznių pranešimai. 1603 m. teismo bylų knygoje (Nr. 429) įrašyta 12 procesų, taigi statistiškai pirmosios knygos įrašai 5 kartus trumpesni už antrosios. Įdomu ir tai, kad einamųjų reikalų knygų įrašų yra daugiau nei procesų knygų įrašų, o tai leidžia teigti, kad ne visi bajorų skundai tapdavo procesais – dažnai ginčo pusės susitaikydavo (ar bent jau pasižadėdavo taikytis).

2 lentelė. Žemaičių žemės teismo bylos, 1600–1630 m.

VUB RS, f. 7 (B serija), Nr.	Knygos pavadinimas	Lapų sk.	Papildomos sign. f. 7	Metai	Įrašų sk.	Pastabos
395	Žemaičių ŽTB,	162	31, M 37a	1600	390	
396	Žemaičių ŽTB	79	32, Ž 1337b	1600	194	Yra internete
397	Žemaičių ŽTB	282	33, 38	1600	177	Yra internete
398	Žemaičių ŽTB	144	34, Ž 1339	1600	100	
399	Žemaičių ŽTB	74	35, Ž 1340	1601	211	
400	Žemaičių ŽTB	202	36, Ž 1341	1601	667	

2 lentelė (tęsinys)

VUB RS, f. 7 (B serija), Nr.	Knygos pavadinimas	Lapų sk.	Papildomos sign. f. 7	Metai	Įrašų sk.	Pastabos
401	Žemaičių ŽTB	325	37, ŽB 44	1602–1603	1055	Yra internete
402	Žemaičių ŽTB	309	38, ŽB 43	1603	198	Yra internete
403	Žemaičių ŽTB	146	39, ŽB 46	1601–1604	371	Yra internete
404	Žemaičių ŽTB	178	40, ŽB 47	1605	250	Yra internete
405	Žemaičių ŽTB	145	41, ŽB 49	1605–1606	221	
406	Žemaičių ŽTB	243	42, ŽB 50	1605	100	
407	Žemaičių ŽTB	154	43, ŽB 51	1605	75	
408	Žemaičių ŽTB	253	44, ŽB 53	1606	153	
409	Žemaičių ŽTB	280	42a, ŽB 42	1602	183	Yra internete
410	Žemaičių ŽTB	140	45, ŽB 54	1607	301	Yra internete
411	Žemaičių ŽTB	151	46, ŽB 57	1607	88	
412	Žemaičių ŽTB	49	47, ŽB 58	1607	115	Yra internete
413	Žemaičių ŽTB	219	48, ŽB 60	1608	90	Yra internete
414	Žemaičių ŽTB	386	ŽB 48	1605	159	
415	Žemaičių ŽTB	148	ŽB 52	1606	331	
416	Žemaičių ŽTB	234	ŽB 56	1607	108	
417	Žemaičių ŽTB	257	ŽB 61,49	1608	137	Notarinė knyga
418	Žemaičių ŽTB	85	ŽB 62,50	1608	?	Byra, neišduodama
419	Žemaičių ŽTB	91	ŽB 63,51	1608	55	
420	Žemaičių ŽTB	27	ŽB 66,52	1609	78	
421	Žemaičių ŽTB	12	53, ŽB 67	1609	33	
422	Žemaičių ŽTB	81	54, ŽB 65	1609	50	
423	Žemaičių ŽTB	172	ŽB 55	1607	98	
424	Žemaičių ŽTB	157	ŽB 68	1609	77	
425	Žemaičių ŽTB	183	55, ŽB 69	1610	121	
426	Žemaičių ŽTB	29	56, ŽB 72	1613	29	
427	Žemaičių ŽTB	98	57, ŽB 73	1614	80	
428	Žemaičių ŽTB	23	58, ŽB 74	1614	62	
429	Žemaičių ŽTB	23	ŽB 59	1603	12	
430	Žemaičių ŽTB	352	59, ŽB 75	1616	240	
431	Žemaičių ŽTB	2	60, ŽB 76	1617	3	
432	Žemaičių ŽTB	95	61, ŽB 77	1618	68	
433	Žemaičių ŽTB	100	62, ŽB 78	1619	?	Byra, neišduodama

2 lentelė (tęsinys)

VUB RS, f. 7 (B serija), Nr.	Knygos pavadinimas	Lapų sk.	Papildomos sign. f. 7	Metai	Įrašų sk.	Pastabos
434	Žemaičių ŽTB	112	63, ŽB 79	1620	127	
435	Žemaičių ŽTB	122	64, ŽB 71	1621	76	
436	Žemaičių ŽTB	100	65, ŽB 80	1622	182	
437	Žemaičių ŽTB	32	66, ŽB 80	1622	22	
438	Žemaičių ŽTB	82	67, ŽB 82	1624	174	
439	Žemaičių ŽTB	247	68, ŽB [83]	1626	123	Notarinė knyga
440	Žemaičių ŽTB	155	69, ŽB 84	1626	376	
441	Žemaičių ŽTB	33	70, ŽB 87	1629	20	

Pilies teismas. Lietuvos II ir III Statutai pilies teismui priskyrė kriminalinių bylų tyrimą, taigi jų turinys teoriškai turėtų būti visiškai skirtingas nei žemės teismo knygų. Kadangi ši institucija buvo baudžiamoji, knygose turėjo būti užfiksuota daug paskirtų griežtų bausmių (mirties), banicijų (amžinoji tremtis už prasižengimą). Tačiau realybėje taip nėra: jose yra ir nagrinėjamų bylų (kriminalinių gana mažai), ir notarinių įrašų, ir vaznių kvitų peraktavimo. Taip atsitiko todėl, kad pilies teismas dirbo dažniau nei žemės – maždaug po dvi savaites kas mėnesį, taigi jame buvo patogiau skubiai aktuoti ne tik notarinius aktus, bet ir vaznių atliktų juridinių veiksmų (įvedimo, šaukimų įteikimo, apžiūros ir pan.) kvitus. Kita vertus, abi minimos Žemaičių pilies teismo knygos fragmentiškos, „suklijuotos“ iš įvairių metų įrašų. Kokios jos būtų, jei būtų išlikusios pamečiui, kaip žemės teismo knygos?

Aptariamoms pilies teismo knygos [1–2] fragmentiškai atspindi tyrimo laikotarpį (1602–1634 ir 1628–1630 m.) ir papildoma žemės teismo knygų teikiama medžiaga. Iš viso jose 713 įrašų 943 lapuose. Neblogai išsilaikiusios ir įskaitomos knygos yra saugomos VUB RS fonde Nr. 7. Abi jos papildoma aptartas žemės teismo įrašų rūšis. Štai pirmojoje aptarimoje pilies teismo knygoje vyrauja teismo nutartys (apie pusė visų įrašų), tačiau yra ir notarinių įrašų – po keliolika testamentų, skolraščių, pirkimo-pardavimo, užstatymo, dovanojimo ar susitaikymo raštų. Nutarčių yra daugiau antrojoje (1607 m.) knygos dalyje, notariniai įrašai dažnesni knygos pradžioje, tarp 1602–1603 m. įrašų. Vaznių kvitų knygoje beveik nėra.

Antroji knyga kitokia. Iš 510 jos įrašų daugiau kaip 100 yra teismo sprendimai, keliasdešimt notarinių įrašų, o didesnę knygos dalį sudaro maždaug 300 vaznių kvitų. Todėl tenka pripažinti, kad ši pilies teismo knyga savo turiniu yra žemės teismo B serijos einamųjų reikalų (kur daugiausia vaznių kvitų ir žemionių skundų) papildinys. Galima konstatuoti, kad šios Žemaitijos pilies teismo knygos praplės bendrą juridinės kultūros tyrimo lauką.

3 lentelė. Žemaičių pilies teismo knygos, 1600–1630 m.

VUB RS, f. 7, eilės Nr.	Lapų sk.	Įrašų sk.
[258] Žemaičių I (1602–1634)	407	203
[259] Žemaičių II (1628–1630)	536	510

IŠVADOS

1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės juridinės kultūros tyrinėjimai dar nėra pakankamai išplėtoti. Ne išimtis ir Žemaičių seniūnija XVII a. pradžioje.

2. Juridinė kultūra yra daugiabriaunis to meto „bajoriškos tautos“ gyvenimo fenomenas, kurį būtina plačiau ištirti. Šalia kitų fondų pagrindinį istorinių šaltinių kompleksą sudaro rankraštinės Žemaitijos pilies ir žemės teismų knygos, saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde Nr. 7.

3. Išliko 74 Žemaitijos rankraštinės teismų knygos (1600–1630 m.) – dvi pilies ir 72 žemės teismo. Jei pilies teismo knygos yra tik fragmentiško darbo pavyzdys, tai žemės teismo knygos labai įvairiapusės ir reprezentuoja daugelį bajorijos gyvenimo aspektų.

4. Žemaitijos žemės teismo knygos šiuo laikotarpiu yra išskirtos į teismo aktų (A serija) ir teismo bylų (B serija) grupes. Juridinės kultūros tyrimams yra įdomesnės bylų grupės knygos (47 vnt.), dar skirstomos į *procesų* ir *einamųjų reikalų* pogrupius.

5. Kartu su bajorų giminių fondais, saugomais keliuose Lietuvos ir užsienio bibliotekose ir archyvuose, Žemaitijos teismo knygos sudaro pakankamą šaltinių bazę bajorijos juridinės kultūros XVII a. pradžioje tyrimams. Todėl tikėtina, kad tyrimas bus vaisingas ir atskleis intriguojančius bajoriško mentaliteto pokyčius, o šis straipsnis yra įvadinis platesnės problemos pristatymas.

Gauta 2018 04 12
Priimta 2018 07 13

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Žemaičių I pilies teismo knyga (1602–1634). *VUB RS*, f. 7, Nr. 258.
- [2] Žemaičių II pilies teismo knyga (1628–1630). *VUB RS*, f. 7, Nr. 259.
- [3] Žemaičių žemės teismo aktai (ŽTA) (1600). *VUB RS*, f. 7, Nr. 326.
- [4] Žemaičių žemės teismo aktai (1600). *VUB RS*, f. 7, Nr. 328.
- [5] Žemaičių žemės teismo aktai (1601). *VUB RS*, f. 7, Nr. 329.
- [6] Žemaičių žemės teismo aktai (1601). *VUB RS*, f. 7, Nr. 330.
- [7] Žemaičių žemės teismo aktai (1601). *VUB RS*, f. 7, Nr. 331.
- [8] Žemaičių žemės teismo aktai (1601, 1637). *VUB RS*, f. 7, Nr. 332.
- [9] Žemaičių žemės teismo aktai (1602). *VUB RS*, f. 7, Nr. 333.
- [10] Žemaičių žemės teismo aktai (1602). *VUB RS*, f. 7, Nr. 334.
- [11] Žemaičių žemės teismo aktai (1605). *VUB RS*, f. 7, Nr. 335.
- [12] Žemaičių žemės teismo aktai (1605). *VUB RS*, f. 7, Nr. 336.
- [13] Žemaičių žemės teismo aktai (1606). *VUB RS*, f. 7, Nr. 337.
- [14] Žemaičių žemės teismo aktai (1606). *VUB RS*, f. 7, Nr. 338.
- [15] Žemaičių žemės teismo aktai (1608). *VUB RS*, f. 7, Nr. 339.
- [16] Žemaičių žemės teismo aktai (1609). *VUB RS*, f. 7, Nr. 340.
- [17] Žemaičių žemės teismo aktai (1611). *VUB RS*, f. 7, Nr. 341.
- [18] Žemaičių žemės teismo aktai (1616). *VUB RS*, f. 7, Nr. 342.
- [19] Žemaičių žemės teismo aktai (1617). *VUB RS*, f. 7, Nr. 343.
- [20] Žemaičių žemės teismo aktai (1618). *VUB RS*, f. 7, Nr. 344.
- [21] Žemaičių žemės teismo aktai (1619). *VUB RS*, f. 7, Nr. 345.
- [22] Žemaičių žemės teismo aktai (1619). *VUB RS*, f. 7, Nr. 346.
- [23] Žemaičių žemės teismo aktai (1624). *VUB RS*, f. 7, Nr. 347.
- [24] Žemaičių žemės teismo aktai (1625). *VUB RS*, f. 7, Nr. 348.

- [25] Žemaičių žemės teismo aktai (1629). *VUB RS*, f. 7, Nr. 349.
- [26] Žemaičių žemės teismo aktai (1629). *VUB RS*, f. 7, Nr. 350.
- [27] Žemaičių žemės teismo aktai (1626–1638). *VUB RS*, f. 7, Nr. 351.
- [28] Žemaičių žemės teismo bylos (ŽTB) (1600). *VUB RS*, f. 7, Nr. 395.
- [29] Žemaičių žemės teismo bylos (1600). *VUB RS*, f. 7, Nr. 396.
- [30] Žemaičių žemės teismo bylos (1600). *VUB RS*, f. 7, Nr. 397.
- [31] Žemaičių žemės teismo bylos (1600). *VUB RS*, f. 7, Nr. 398.
- [32] Žemaičių žemės teismo bylos (1601). *VUB RS*, f. 7, Nr. 399.
- [33] Žemaičių žemės teismo bylos (1601). *VUB RS*, f. 7, Nr. 400.
- [34] Žemaičių žemės teismo bylos (1602–1603). *VUB RS*, f. 7, Nr. 401.
- [35] Žemaičių žemės teismo bylos (1603). *VUB RS*, f. 7, Nr. 402.
- [36] Žemaičių žemės teismo bylos (1604, fakt. 1601–1604). *VUB RS*, f. 7, Nr. 403.
- [37] Žemaičių žemės teismo bylos (1605). *VUB RS*, f. 7, Nr. 404.
- [38] Žemaičių žemės teismo bylos (1605–1606). *VUB RS*, f. 7, Nr. 405.
- [39] Žemaičių žemės teismo bylos (1606). *VUB RS*, f. 7, Nr. 406.
- [40] Žemaičių žemės teismo bylos (1606). *VUB RS*, f. 7, Nr. 407.
- [41] Žemaičių žemės teismo bylos (1606). *VUB RS*, f. 7, Nr. 408.
- [42] Žemaičių žemės teismo bylos (1602). *VUB RS*, f. 7, Nr. 409.
- [43] Žemaičių žemės teismo bylos (1607). *VUB RS*, f. 7, Nr. 410.
- [44] Žemaičių žemės teismo bylos (1607). *VUB RS*, f. 7, Nr. 411.
- [45] Žemaičių žemės teismo bylos (1607). *VUB RS*, f. 7, Nr. 412.
- [46] Žemaičių žemės teismo bylos (1608.) *VUB RS*, f. 7, Nr. 413.
- [47] Žemaičių žemės teismo bylos (1605). *VUB RS*, f. 7, Nr. 414.
- [48] Žemaičių žemės teismo bylos (1606). *VUB RS*, f. 7, Nr. 415.
- [49] Žemaičių žemės teismo bylos (1607). *VUB RS*, f. 7, Nr. 416.
- [50] Žemaičių žemės teismo bylos (1608). *VUB RS*, f. 7, Nr. 417.
- [51] Žemaičių žemės teismo bylos (1608). *VUB RS*, f. 7, Nr. 418.
- [52] Žemaičių žemės teismo bylos (1608). *VUB RS*, f. 7, Nr. 419.
- [53] Žemaičių žemės teismo bylos (1609). *VUB RS*, f. 7, Nr. 420.
- [54] Žemaičių žemės teismo bylos (1609). *VUB RS*, f. 7, Nr. 421.
- [55] Žemaičių žemės teismo bylos (1609). *VUB RS*, f. 7, Nr. 422.
- [56] Žemaičių žemės teismo bylos (1607). *VUB RS*, f. 7, Nr. 423.
- [57] Žemaičių žemės teismo bylos (1609). *VUB RS*, f. 7, Nr. 424.
- [58] Žemaičių žemės teismo bylos (1610). *VUB RS*, f. 7, Nr. 425.
- [59] Žemaičių žemės teismo bylos (1613). *VUB RS*, f. 7, Nr. 426.
- [60] Žemaičių žemės teismo bylos (1614). *VUB RS*, f. 7, Nr. 427.
- [61] Žemaičių žemės teismo bylos (1614). *VUB RS*, f. 7, Nr. 428.
- [62] Žemaičių žemės teismo bylos (1603). *VUB RS*, f. 7, Nr. 429.
- [63] Žemaičių žemės teismo bylos (1616). *VUB RS*, f. 7, Nr. 430.
- [64] Žemaičių žemės teismo bylos (1617). *VUB RS*, f. 7, Nr. 431.
- [65] Žemaičių žemės teismo bylos (1618). *VUB RS*, f. 7, Nr. 432.
- [66] Žemaičių žemės teismo bylos (1619). *VUB RS*, f. 7, Nr. 433.
- [67] Žemaičių žemės teismo bylos (1620). *VUB RS*, f. 7, Nr. 434.
- [68] Žemaičių žemės teismo bylos (1621). *VUB RS*, f. 7, Nr. 435.
- [69] Žemaičių žemės teismo bylos (1622). *VUB RS*, f. 7, Nr. 436.
- [70] Žemaičių žemės teismo bylos (1622). *VUB RS*, f. 7, Nr. 437.

- [71] Žemaičių žemės teismo bylos (1624). *VUB RS*, f. 7, Nr. 438.
- [72] Žemaičių žemės teismo bylos (1626). *VUB RS*, f. 7, Nr. 439.
- [73] Žemaičių žemės teismo bylos (1626). *VUB RS*, f. 7, Nr. 440.
- [74] Žemaičių žemės teismo bylos (1629). *VUB RS*, f. 7, Nr. 441.
- [75] BŁASZCZYK, Gregorz. *Diecezja Zmudzka od XV do początku XVII wieku: ustroj*. Poznań, 1993.
- [76] BŁASZCZYK, Gregorz. *Herbarz szlachty zmudzkiej*. T. I–VI. Warszawa, 2015–2016.
- [77] BŁASZCZYK, Gregorz. *Żmudź w XVII i XVIII wieku: zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań, 1985.
- [78] DRUNGILAS, Jonas. Lenkų bajorų integracija Žemaitijoje: migracija, kalba, atmintis XVI a.–XVIII a. Vilnius, 2017 [Humanitarinių mokslų istorijos krypties disertacija, apginta 2018 m. pradžioje].
- [79] KIAUPIENĖ, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI – XVIII a.* Vilnius, 1988.
- [80] SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409 – 1566 metais*. Vilnius, 2010.
- [81] TRIMONIENĖ, Rita Regina. Bajorų luomo vedybinių ryšių atspindžiai Žemaičių žemės ir pilies teismo aktuose. XVI a. II pusė – XVII a. I pusė. *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. Šiauliai–Ryga, 2004, p. 167–178.
- [82] VILIMAS, Darius. LDK pavieto žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1588 m.) (lietuviškų pavietų atvejis). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 4(86), p. 355–364.
- [83] VILIMAS, Darius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės teismų darbo pobūdis (XVI a. pabaiga). Žemaitijos atvejis. *Acta humanitarica universtatis Saulensis*, 2014, t. 19, p. 35–44.
- [84] VILIMAS, Darius. Žemaičių bajorai žemės teisme XVI a. pabaigoje (trumpa buvusių ir esamų Žemaitijos žemės teismo knygų apžvalga). *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 4(94), p. 221–235.
- [85] VILIMAS, Darius. Teisminės kultūros atspindžiai Kauno pavieto žemės teismuose XVI a. devintajame dešimtmetyje. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. J. Kiaupienės 65-mečiui. Vilnius, 2012, p. 503–524.
- [86] VILIMAS, Darius. Upytės pavieto žemės teismo elitas ir žemės teismo kasdienybė (1566–1588). *Iš Panevėžio praeities. Upytės žemei 750 metų*. Konferencijos pranešimai. Panevėžys, 2004, p. 70–91.
- [87] *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*. Tom III: Księstwo Zmudzkie. XV–XVIII wiek. Pod redakcją Andrzeja Rachuby. Warszawa, 2015.
- [88] *Žemaitijos istorija*. Sudarytojas A. Nikžentaitis. Vilnius, 1997.
- [89] БАРАШ, Семен Иосифович. *История неурожаев и погоды в Европе*. Ленинград, 1989.
- [90] *Опись Документовъ Виленскаго Центральнаго Архива древнихъ актовыхъ книгъ*. Вып. 5. Вильна, 1907.

DARIUS VILIMAS

Judicial Culture at the Courts of Samogitia in the Early Seventeenth Century. Formulating a Problem. An Overview of the Manuscript Court Books (1600–1630)

Summary

Research into juridical culture of the Grand Duchy of Lithuania has not been sufficiently addressed in general, and the Duchy of Samogitia at the end of the seventeenth century is not an exception in this context.

Juridical culture is a multi-faceted phenomenon in the life of “a nation of nobles” of that time, and it needs to be examined on a broader scale. In addition to other collections, the main part of the set of historical sources consists of the manuscript books of Samogitian castle and land courts kept in Collection No. 7 of the Manuscript Department of the Vilnius University Library.

Seventy-four manuscript books of Samogitian courts (1600–1630) have survived to the present time: two books of castle courts and 72 books of land courts. If the books of the castle court serve as an example of just a fragmentary activity, the books of the land court are highly multisided and represent diverse aspects of the life of the nobles.

The books of the land court of Samogitia of that period are divided into the groups of court acts (series A) and of court cases (series B). For the research into juridical culture, the books of the court case group, of which there are 47 units and which are further subdivided into the subgroups of proceedings and current affairs, are of greater interest.

Along with the collections of the noble families kept in a number of libraries and archives in Lithuania and abroad, the Samogitian court books offer a sufficient basis of sources for the examination of the juridical culture of the nobility at the beginning of the seventeenth century. It is therefore highly likely that the research will be productive and will reveal intriguing shifts in the mentality of the nobles. Meanwhile, the present paper is an introduction to a broader research problem.

Keywords: juridical culture of the Grand Duchy of Lithuania, manuscript books of Samogitian castle and land courts, nobles, history of Samogitia